

ВІДГУК

**офіційного опонента на дисертацію Костіва Михайла Богдановича
«Регіональна преса УСРР як інструмент комуністичної пропаганди на
Чернігівщині (1929–1933 рр.), представлену на здобуття наукового
ступеня доктора філософії за спеціальністю 032 Історія та археологія**

У новітній історії України період 1920–1930-х років посідає особливе місце. Це драматична, вкрай суперечлива і, водночас, насичена глобальними суспільно-політичними і соціально-економічними трансформаціями доба в житті українського народу. В історичній науці вона викликала велику кількість історіографічних рефлексій, постановку нової дослідницької проблематики та пошуки методологічних шляхів її вирішення, які були б суголосними сучасним суспільним і науковим запитам. Так, передовсім дослідники зверталися до аналізу державної політики радянського будівництва, системних економічних експериментів, феномену сталінізму, політичних репресій тощо.

Одним із пріоритетних напрямків історичної науки залишається виявлення, аналіз та інтерпретація оригінальних джерел, які розкривають події і процеси 1920–1930-х рр., що мали істотний суспільно-політичний резонанс. У контексті антропологізації історичного минулого все більшої ваги набуває з'ясування механізмів конструювання соціальних моделей поведінки українців, інструментів формування нової ідентичності, змін на ментальному рівні внаслідок системних трансформацій та постгеноцидного синдрому, спонукають істориків до виокремлення нових актуальних аспектів і дослідницьких завдань. На сьогодні одним із складних і недостатньо вивчених аспектів цієї тематики є використання органами партійно-державної влади друкованої преси як інструменту пропаганди, формування стійких позитивних стереотипів щодо оцінки її політики та формування радянської ідентичності українського суспільства в контексті суцільної

колективізації. Одним із складних і недостатньо вивчених аспектів є регіональний досвід інструменталізації інформаційної політики й перетворення її на засіб впливу на свідомість різних соціальних категорій.

Дисертаційна робота на здобуття наукового ступеня доктора філософії Михайла Костіва присвячена одному з таких малодосліджених аспектів даної проблематики – розкриттю ролі регіональної преси як інструменту комуністичної пропаганди на Чернігівщині упродовж короткого хронологічного проміжку 1929–1933 рр.. У дослідженні порушується низка важливих наукових сюжетів, які ще не знайшли всебічного висвітлення в сучасній українській історіографії.

Структура дисертації не викликає заперечень, є продуманою і такою, що допомагає автору дослідити процес конструювання більшовицькою державою інформаційної політики засобами друкованої преси, перетворення її в механізм пропагандистського впливу на населення окремо взятого регіону й держави в цілому. У «Вступі» автор атрибує науково-теоретичні складники теми. Окреслені об'єкт, предмет, мета, завдання дослідження, його хронологічні й територіальні межі. Загалом їхнє формулювання показує розуміння автором сутності проблеми в цілому та її невирішених частин.

Автор, обґрунтовуючи актуальність теми, пов'язує предмет свого дослідження з кількома моментами її глорифікації у науковому і суспільному просторі. Зокрема він умотивовує звернення до неї для з'ясування того, як в умовах більшовицької ідеологічної монополії відсутність свободи слова впливала на соціум, якими засобами інтерпретації та відбору матеріалів преса формувала ставлення до подій і процесів у державі, а також відсутністю окремого комплексного дослідження місцевої преси Чернігівщини періоду 1920–1930-х рр.. Автор також вважає, що його дослідження дасть змогу доповнити «цілісну й об'єктивну картину роботи тогочасних місцевих засобів масової інформації» у масштабах УСРР, серед іншого й оприлюднюючи виявлені в місцевих газетах Чернігівщини «унікальні дані

про локальні аспекти геноциду» (с. 18). Акцент на суспільній значущості є також виправданим. Дисертант звертає увагу на потребу розвінчування міфів, спрямованих на невизнання Голодомору 1932–1933 рр. геноцидом та виявлення механізмів такого міфотворення. Схвально оцінюємо спробу показати, що пропаганда, продукована засобами преси, маніпулювання громадською думкою використовується в сучасній російсько-українській війні країною-агресоркою. Отже вважаємо тему дисертаційного дослідження Костіва М. Б. актуальною, а обґрунтування актуальності вмотивованим.

Разом з тим зауважимо, що в обґрунтуванні актуальності надто схематично відображено зв'язок з хронологічними рамками дослідження: 1929-1933 рр. Вважаємо, що автор створив певні ризики, не аргументувавши достатньою мірою вузькість їх вибору. Так, констатувавши, що масова смертність українців внаслідок Голодомору вплинула на «абсолютну більшість процесів в УСРР, в тому числі й на діяльність преси» (с.....?), автор залишив без відповіді питання про наслідки цього впливу. У цьому контексті потребував би розширеного тлумачення і предмет дослідження. Також на наш погляд бракує обґрунтування регіонального підходу у визначенні дослідницької проблеми, виокремлення особливостей Чернігівщини як геолокації застосування інформаційних пропагандистських потоків більшовицької преси.

При визначенні наукової новизни дисертант слушно наголосив на наукознавчій затребуваності історіографічного узагальнення дослідження форм і методів ідеологічного впливу на соціум засобами друкованого слова, зазначив, що вперше були введені в обіг матеріали газет Чернігівщини за 1929–1933 рр., які власне й стали об'єктом аналізу.

Не викликають також заперечень сформульовані автором мета і дослідницькі завдання, які повністю узгоджені з темою дисертації і є цілком адекватними внутрішньому змісту роботи. Імпонує авторське бачення

практичного застосування результатів дослідження в доволі широкому освітньо-науковому діапазоні.

У першому розділі «Історіографія та джерельна база» викладено результати аналізу історіографічного доробку вчених, окреслено джерельну базу та теоретико-методологічну основу дисертаційної роботи. Дисертант запропонував власний погляд на структуру і послідовність аналізу наукових публікацій, згрупувавши виявлену літературу в 4 тематичні блоки з історико-географічними маркерами: «Дослідження преси в СРСР», «Сучасні дослідження комуністичної преси», «Дослідження регіональної преси СРСР 1920–1930-х рр», «Дослідження преси Чернігівщини». Потім автор виокремлює 5 періодів розвитку історіографії питання з властивими їм характеристиками. Така структура видається переобтяженою та еkleктичною, позбавленою академічної чіткості.

Дисертація М. Б. Костіва написана з використанням значного кола оригінальних джерел, чимало з яких уведено до наукового обігу вперше. Дисертант опрацював справи окремих фондів ЦДАВО України, ЦДАГО України, Служби безпеки України, державного архіву Чернігівської області. Однак аналіз джерельної бази дисертації видається надто лаконічним на тлі специфіки предмета дослідження, де матеріали преси є власне джерелом. Автор обмежився констатацією переліку назв місцевих газет (окружних, районних). Між тим саме матеріали місцевої періодики лежать в основі вирішення дослідницьких завдань і мали б бути структуровані всередині своєї групи. Значно виграла б репрезентація цієї групи джерел за умови проведення контент-аналізу матеріалів періодики різної спрямованості. Також зауважу, що, попри задіяність у дисертації фондів провідних архівних установ України, репрезентативність використаних справ мала б бути представленою більш вагомо.

Відзначимо ґрунтовний підхід Михайла Богдановича до визначення й тлумачення методологічних засад дисертаційного дослідження. Автор

притримується наукових канонів тлумачення методологічного підґрунтя. Зокрема він визначає ключові дефініції дослідження такі як «пропаганда», «агітація», «місцева преса», «регіональна преса», «локальна преса». Він орієнтується в сучасних методологічних підходах і методах, пояснює дослідницькі технології їх застосування. Позитивним є вихід на міждисциплінарність, зокрема для аналізу текстуального наповнення локальних друкованих ЗМІ Чернігівщини було використано окремі прийоми мовознавчих та літературознавчих методів, елементи стилістичного та лексикологічного аналізу, що дало змогу виявити як пропагандистські засоби, які працюють на рівні мови. Ключовим пунктом розуміння алгоритму впливу матеріалів преси на свідомість людини є наведені 15 позицій їхнього маніпулятивного використання в комуністичній пресі.

У другому розділі дисертації «Загальні тенденції і особливості розвитку локальної преси Чернігівщини в кінці 1920-х – на початку 1930 рр., який складається з трьох підрозділів, сфокусовано увагу на процесі створення мережі місцевих періодичних видань, її кадрового забезпечення, формальних мовно-візуальних характеристиках. Так, у підрозділі 2.1 «Розбудова мережі місцевої преси» дисертант показав динаміку кількісного зростання періодики упродовж 1930–1931 рр. у зв'язку з територіальною реформою і створенням Чернігівської області, поділеної на райони, вертикальну підпорядкованість районних газет партійним органам, ідеологічний диктат тощо. Чимало місця відведено аналізу причин низької популярності, порівняно незначних тиражів та проблеми розповсюдження. Наскільки районні газети відповідали своїй головній місії – виконанню ролі пропагандиста радянських соціокультурних цінностей, детально висвітлено автором.

У підрозділі 2.2 Михайло Костів аналізує кадровий склад редакційних колективів, робсількорівський апарат та його спроможність наповнювати відповідним контентом місцеву пресу. Автор підкреслює, що робсількори

перебували під постійним тиском – контролем партійних органів, систематичним інспектуванням з їхнього боку та з боку об'єктів критики. Специфічна місія робсількорів вводила їх у радянський актив, вони залучалися до репресій, що асоціювало їх в очах односельців з каральним апаратом. Факти насилля щодо робсількорів наведені у відповідних частинах тексту розділу.

Завершується розділ частиною 2.3 «Мовне і візуальне оформлення місцевої преси», що є на наш погляд одним з найбільш вдалих за повнотою аналізу. Дисертант охарактеризував типові газетні жанри, які стали нормою – інформаційні, аналітичні та художньо-публіцистичні, їх специфіку в газетах Чернігівщини у період 1929–1933 рр. Інформаційні жанри були представлені новинними блоками, публікаціями постанов обласного та районних осередків КП(б)У, з яких населення отримувало інформацію про кадрові перестановки тощо. Загалом інформаційний контент газети місцевого рівня був розрахований, передовсім, на сільське населення, інтегроване у соціально-економічні й політичні перетворення. Автором вдало використані партійні документи директивного характеру, які регулювали робсількорівський рух, добивалися його кількісного зростання, націлювали його на регулярне висвітлення партійного життя, посівних кампаній тощо.

Аналізуючи текст, звернула увагу на певне порушення логіки викладу змісту підрозділу 2.2. Спочатку автор аналізує систему контролю за діяльністю робсількорів, випадки насилля над ними, лише потім – завдання робсількорівського руху.

Третій розділ дисертації «Загальні тенденції і особливості розвитку локальної преси Чернігівщини в кінці 1920-х – на початку 1930 –х рр.» є надзвичайно важливим у контексті розуміння предмету дослідження дисертації. По суті очікується конкретне відображення процесу інструменталізації преси як засобу комуністичної пропаганди у ході масових кампаній влади. Автору вдалося відтворити цілісну картину вибудовування

тоталітарного механізму контролю і впливу на свідомість сільського населення в умовах суцільної колективізації. У підрозділі знайшли відображення вимоги щодо змісту газет, висловлені у листі Й. Сталіна: «Посилення районів підсилює роль районної преси як інструменту партії для організації мас з метою здійснення завдань суцільної колективізації та ліквідації на її основі куркуля як класу, для соціалістичного виховання та культурного піднесення мас» (с. 155). Розвиваючи думку про покладені владою на місцеву пресу завдання, Михайло Богданович зауважує, що на шпальтах газет велася системна пропаганда колгоспного способу життя, формування образу ворога в особі «куркуля». Одним із дослідницьких завдань дисертанта було зіставлення публікацій місцевої преси Чернігівщини з архівними документами для підтвердження / непідтвердження об'єктивного відображення фактів перебігу колективізації, селянських волинок і повстань на шпальтах газет. Попри незначну кількість архівних справ, йому вдалося довести факти замовчування / приховування селянського опору в багатьох населених пунктах області.

Головною ідеєю підрозділу 3.2 «Преса Чернігівщини і Голодомор» є спроба приховати Голодомор, а частиною кампанії дезінформації суспільства зробити місцеву пресу. Михайло Костів ужив алегоричний вираз – читати правду між рядків, що власне, констатуємо, йому вдалося. Він доводить, що фрагментарні відомості про факти запустіння сіл, голодування селян, дистрофію і високу смертність, «чорні дошки» просочувалися у пресу. Опубліковані матеріали опосередковано свідчили про назрівання великої трагедії, тоді як офіційна інформація випромінювала оптимізм. Вирізняється новизною твердження дисертанта про те, що районні газети періоду 1929–1933 рр. є джерелом знань для вивчення механізмів приховування Голодомору від української та світової спільноти.

Не оминає дослідник і такого важливого сегмента як «Відображення суспільного життя в газетних публікаціях» у підрозділі 3.3. Однак його зміст

на тлі попередніх виглядає дещо поверховим, позаяк автор надто стисло проілюстрував приклади пропагандистських матеріалів у галузі культури, освіти, медицини, військової сфери, події за межами СРСР.

Зазначу, що кожний структурний складник дисертаційного дослідження Михайла Костіва і дисертація загалом завершуються чіткими висновками, останні узгоджуються з дослідницькими завданнями. Загальні висновки відбивають зміст розділів. Вважаємо, що дисертант у процесі виконання дослідження досяг поставленої мети. Автору вдалося показати динаміку розширення мережі періодичної преси, що виходили на всіх рівнях – від центральних органів партії до стінгазет у колгоспах, сільбудах, МТС тощо та на конкретних прикладах довести перетворення владою місцевої періодику на інструмент пропагандистського впливу на жителів Чернігівщини.

Дисертаційна робота М. Б. Костіва в більшості своїх структурних частин є концептуально і фактографічно оригінальною, науково виваженою. Уведені в обіг джерела як опубліковані, так і неопубліковані, їх методологічно вдале використання для обґрунтування основних положень і висновків дисертації, повноти висвітлення предмета дослідження свідчать про вміння працювати з історичними джерелами, достатній рівень сформованості фахових і дослідницьких компетентностей автора. Текст дисертації М. Б. Костіва написаний на основі виявлення, аналізу й залучення значної історіографічної бази, використана науково коректно при відсутності текстових запозичень без посилання на джерело інформації. Дисертація М. Б. Костіва є завершеним самостійним дослідженням. Висновки виглядають достовірними й такими, що відповідають поставленим дослідницьким завданням. Джерела і література оформлені згідно з вимогами, обсяг дисертації не перевищує встановленої норми. Робота містить додатки, які відповідають її темі і змісту. Висловлені зауваження не впливають на загальну позитивну оцінку дисертації.

Дисертаційна робота «Регіональна преса УССР як інструмент комуністичної пропаганди на Чернігівщині (1929–1933 рр.)» на здобуття наукового ступеня доктора філософії з галузі знань 03 Гуманітарні науки за спеціальністю 032 Історія та археологія за своїми актуальністю, науково-теоретичним рівнем, новизною постановки та розв'язання проблем, практичним значенням відповідає вимогам наказу Міністерства освіти і науки України № 40 від 12 січня 2017 року «Порядку проведення експерименту з присудження ступеня доктора філософії зі спеціальності 032 Історія та археологія».

Офіційний опонент:

докторка історичних наук, доцентка,
завідувачка кафедри історії України

Полтавського національного педагогічного
університету імені В. Г. Короленка

Людмила Бабенко

Підпис	<i>Бабенко</i>
Засвідчує	<i>Безпала</i>
Ст.інспектор з кадрів відділу кадрів	Марія Безпала